

архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України).-Ф.1.-Оп.77.-Спр.181.-Арк.28; 9. Там само.-Арк.29;. 10. Там само.-Арк.2,13; 11. Там само.-Арк.24; 12. Там само.-Арк.25; 13. Там само.-Арк.26; 14. Там само.-Арк.39; 15. Там само.-Арк.41; 16. Там само.-Арк.43; 17. Там само.-Арк.2; 18. Там само; 19. Там само.-Арк.18; 20. Там само.-Арк.18; 21. Там само.- Ф.1.-Оп.77.-Спр.180.-Арк.79; 22. Там само.-Арк.31; 23. Вовканич І. Чехословаччина в 1945-1948 рр.-С.262.

М.В.Царенко

ЧЕРВНЕВІ БОЇ ЗА БЕНДЕРИ - КУЛЬМІНАЦІЯ ПРИДНІСТРОВСЬКОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ 1992 Р.

Останніми роками вітчизняна та зарубіжна історіографія поповнилася значною кількістю досліджень, присвячених минулому Придністровського регіону – унікального краю, розташованого на перехресті культур, території, що займала чільне місце у геополітичних планах багатьох держав. Немало уваги науковці приділили й збройному конфлікту 1992 р., значення якого для Придністров'я важко переоцінити. Проте лишається багато питань, які й досі потребують ретельного дослідження, копіткого та неупередженого аналізу.

Одним з подібних епізодів збройного протистояння 1992 р. на берегах Дністра є бої за оволодіння містом Бендери та його околицями 19-29 червня, які, безперечно, є кульмінаційним моментом боротьби між урядовими силами Республіки Молдова та прибічниками Придністровської Молдавської Республіки. Ані до червневих боїв, ані після них конфлікт не набирав таких гострих форм, не призводив до таких людських жертв та руйнувань. Кожна з ворогуючих сторін намагалася довести легітимність своїх претензій на місто, правомірність своїх дій під час червневих боїв всіма можливими способами, що призвело до значного ускладнення роботи дослідників.

На сьогоднішній день можна назвати чимало праць, які так чи інакше торкаються бендерських подій червня 1992 р. Серед молдовських авторів найоб'єктивнішим можна вважати колишнього лідера республіканської Компартії Петру Лучинські, який виклав свою точку зору у мемуарах¹. Позиція придністровської сторони висвітлена як у історико-публіцистичних брошурах², виданих майже по гарячих слідах подій, так і у ґрунтовних дослідженнях пізніших років³. Серед українських авторів слід назвати, в першу чергу, київського дослідника Г.М.Перепелицю, який у своїй книзі зосередився на політико-правових аспектах конфлікту. Інколи зустрічаються статті, присвячені військово-технічним питанням, наприклад невелика розвідка донеччанина М.Жирохова⁴. Що ж стосується російських істориків, то доводиться констатувати дивну ситуацію: напівпубліцистична книга К.Г.М'яло⁵ містить набагато серйозніший аналіз, аніж колективна праця військових істориків, присвячена втратам у війнах⁶. На окрему увагу заслуговують спроби тлумачення історії регіону з найдавніших часів, бо саме вони обґрунтовують „легітимність” територіальних інтересів обох ворогуючих сторін^{7,8}.

Ця стаття є спробою об'єктивного викладу подій 19-29 червня 1992 р. і аналізу можливих причин ескалації конфлікту.

Місто Бендери, розташоване на правому березі Дністра, здавалося б, повинно було б мати долю, спільну зі всією Бессарабією. Проте це далеко не так. Старовинна Тягиня (чи Тягинь) у X-XI ст., справді, разом з бессарабськими землями входила до складу Київської Русі, але потім їхні шляхи дещо розійшлися. Бессарабія ще у XII-XIII ст. входила до складу Галицько-Волинського князівства, але вже без Тягині, яка вже у XII ст. була завойована генуезцями і лишалася під їхньою владою аж до завоювання турками, тобто не належала Молдавському князівству, яке заявило про себе у XIV ст. та втратило незалежність у XVI ст. під ударами османів. Саме ними Тягиня була перейменована на Бендереабасі, що означає „Я хочу!”. Лише за господаря Іоана Воде на короткий час (1571-1574 рр.) молдавани оволоділи містом, яке потім лишалося під владою турків аж до переходу всієї Бессарабії до складу Російської Імперії у 1812 р. 1918 р. Бендери, разом з усією Бессарабією, опинилися у складі Румунії, але непокірне місто відповіло на франко-румунську окупацію повстанням 1919 р.,

значну роль в якому відігравали робітники промислових підприємств, серед яких переважали етнічні росіяни та українці⁹. Цікаво, що на відміну від Лівобережжя Дністра, Бендери не мали входити до складу Української Держави, що було передбачено міждержавними угодами 1918 р.¹⁰ Після Другої Світової війни до міста було переселено значну кількість кваліфікованих робітників – знову ж таки, переважно росіян та українців¹¹. Все це зумовило негативне ставлення до румунофільства Народного Фронту Молдови, чії прибічники прийшли до влади наприкінці 80-х років. Зрозуміло, що Постанова Верховної Ради РСР Молдова щодо оцінки радянсько-німецьких угод 1939 р. не давала бендерчанам таких правових підстав для самовизначення, як для мешканців Лівобережжя, яке свого часу (у 1924-1940 рр.) становило територію Молдавської АРСР у складі УРСР. Це знайшло відображення навіть у пропагандистських викладах історії Придністровського регіону як у кишинівській, так і у тираспольській редакції, які завзято полемізували одне з одним, але жодним словом не обмовилися про Бендери^{12,13}.

В місті дуже помітну роль відіграв Робітничий комітет, який провів активну агітаційну кампанію, тож бендерчани на першому загальнопридністровському референдумі 1 липня 1990 р. висловилися за утворення асоціації міст Бендери та Тирасполь („за” – 98,1%) та доцільність вступу до Придністровської автономії (97,4%). Переважною більшістю голосів було відкинута і „триколон”, який асоціювався з Румунією. За офіційною інформацією, у референдумі взяли участь 79,5% населення¹⁴. На відміну від решти Правобережної Молдови, де офіційний Кишинів унеможливив проведення Всесоюзного референдуму щодо збереження СРСР 17 березня 1991 р., мешканці Бендер віддали 98,9% голосів за збереження єдиної держави. За підпорядкування Бендерам проголосували і мешканці приміського села Гиска – так утворився анклав ПМР на правому березі Дністра. Не маючи навіть тих юридичних підстав для відокремлення, якими оперували лідери Лівобережжя, керівники міської громади задля уникнення звинувачень в агресії були змушені миритися з присутністю молдовської поліції, яка підпорядковувалася Кишиневу. Відповідно існували органи управління обох сторін, тож така ситуація сприяла спалахам конфліктів. Проте головні події трагічної весни 1992 р. розгорталися навколо Дубоссар та сіл Кошниця та Кочієри, де йшли справжні бої. Першою ознакою біди стала поява в небі над Бендерами 15 березня літака, який розкидав листівки з вимогою підкоритися „конституційним вимогам влади”. Наприкінці березня були вбиті відомі всьому місту прибічники ПМР Білоус та Красуцький. Вранці 1 квітня до Бендер увірвалися два бронетранспортери зі співробітниками загону поліції особливого призначення Молдови, які обстріляли пост міліції та гвардії ПМР. Загинули ополченці А.Барбакарь, С.Бубуек, а капітан міліції Г.Єчин отримав смертельні поранення. Був підданий обстрілу також автобус, який перевозив працівників однієї з місцевих фабрик та випадково опинився на місці пригоди. Внаслідок цього 14 мирних жителів було поранено, а двоє загинули. На городян справило велике враження те, що серед загиблих була дружина одного з місцевих поліцейських, який знаходився в одному з БТРів в якості провідника. Для багатьох ця історія стала уособленням братовбивчої війни. 3 квітня в перестрілці у с. Гиска загинуло четверо молдовських поліцейських. Хоча придністровські речники пізніше звинуватили в провокації самих загиблих, проте про власні втрати не повідомили, можна піддати сумніву таку трактовку подій, виходячи зі співвідношення втрат. Відсутність постраждалих серед мирного населення, характерне для зіткнень в населених пунктах, дозволяє зробити припущення про миттєвість вогневого контакту, який, ймовірно, міг мати вигляд обстрілу поліцейських із засідки.¹⁵ Протягом квітня мали місце перестрілки в різних районах міста та на його околицях, проте вже 12 квітня було підписано робочий протокол про врегулювання конфлікту. Почала працювати депутатська комісія Бендер, Новоаненського та Каушанського районів. В Бендерах розпочалося спільне патрулювання за участю представників Молдови, Росії, Румунії та України. 3 19 квітня проводиться розведення сил ворогуючих сторін, ліквідація барикад на виїздах з міста. Обидві сторони сприйняли тимчасове припинення вогню як власну моральну перемогу. 23 травня 1992 р. президент Молдови М.Снегур спеціальним розпорядженням передав Міністерству оборони

всі сили МВС та МНБ для забезпечення територіальної цілісності республіки. Це мало свідчити про те, що загострилася боротьба у вищих колах керівництва Молдови. Президент республіки все частіше зазнавав критики як від прибічників мирного вирішення придністровської проблеми, так і від радикалів – за нерішучість. Тим паче, що військово-протистояння із вельми сумнівними здобутками, але із реальними людськими втратами, знаходило все менше прихильників. Тривалий конфлікт вимагав переможного завершення.

9 червня в столиці Молдови відкрилася сесія парламенту, на якій з'ясувалося, що більшість депутатів наполягають на мирному варіанті вирішення придністровської проблеми. „Уряд війни” подав у відставку, проте питання було відкладено до опрацювання конкретного механізму припинення конфлікту. 16 червня парламент Республіки Молдова затвердив основні принципи мирного врегулювання збройного конфлікту, встановлення миру та злагоди у східних районах РМ. Незважаючи на те, що низка принципів не відповідала сподіванням лідерів Лівобережжя, документ передбачав широкі можливості для мирного розв'язання конфлікту. Здавалося, жаданий мир близький як ніколи – 18 червня депутати оплесками привітали результати роботи змішаної комісії. Однак найстрашніше було попереду. Вже ввечері того ж дня М.Снегур зустрівся з групою бендерських поліцейських, після чого було проведено прес-конференцію, де пролунала заява, що „працювати в Бендерах стало нестерпно”. Речник МВС відразу запевнив у готовності припинити „бандитські вибрики гвардійців”¹⁶. Таким чином певна робота по підготовці громадської думки була проведена. Природно, інформація про підготовку акції просочилася й до придністровського керівництва, проте запобіжних заходів вжито не було¹⁷.

19 червня близько 17.30 біля бендерської типографії були затримані двоє гвардійців та обстріляно машину з підрозділом Гвардії ПМР. За версією керівника МВС РМ К.Анточа, гвардійці здалися поліцейським за власним бажанням, проте це навряд чи відповідало дійсності. Підрозділи поліції РМ зніщували вуличні бої, після чого до міста з різних напрямків увійшли війська та бронетехніка Молдови. Протягом трьох годин місто було зайняте, але під контролем підрозділів Гвардії ПМР, територіально-рятувальних загонів та ополченців перебували вокзал, міськвиконком, міськвідділ міліції та ряд інших споруд. Спроба молдовських підрозділів оволодіти мостом через Дністер, який відкривав шлях на столицю ПМР – Тирасполь, успіхом не увінчалася. Через неузгодженість дій підрозділів різної відомчої приналежності, низький рівень військової підготовки щойно мобілізованих вояків обстрілу піддавалися житлові будинки, автомобілі пожежної охорони, швидкої медичної допомоги тощо. Відсутність єдиного командування та чіткого зв'язку стала на заваді і придністровцям, які не змогли скоординувати дій по обороні міста.

О 04.00 20 червня військові підрозділи РМ заблокували міст через Дністер з метою недопущення підходу підкріплень „сепаратистів” з Тирасполлю та зосередилися на ліквідації окремих пунктів опору в місті, хоча й без особливих успіхів. В ході мінометного обстрілу одна з мін влучила у склад паливно-мастильних матеріалів, який належав ракетній бригаді 14-ї російської армії, внаслідок чого стався сильний вибух, який призвів до значних людських втрат.

На лівому березі Дністра гвардійцям за допомогою жіночого страйккому вдалося захопити кілька одиниць бронетехніки (в т.ч. танки Т-72 і Т-80), яка належала 59-й мотострілецькій дивізії МО РФ. Зазнавши значних втрат, гвардійці прорвалися через міст, знищивши дві батареї протитанкових гармат МО РМ. Танки ПМР знищили декілька крупнокаліберних зенітних кулеметних установок (ЗУ-14,5-2) на вулиці Суворова та розблокували обложений міськвиконком. Війська Молдови були змушені відійти в напрямку с. Варниця, проте у місті лишилися снайпери, які вели вогонь як по бійцях ПМР, так і по мирним жителям. Вже 24 червня була затримана снайпер-громадянка Литви, у стрілецькій книжці якої були записи про 33 жертви¹⁸. Станом на вечір 20 червня підрозділи Молдови контролювали лише два мікрорайони Бендер. 21 червня бої проходили у вигляді артилерійських обстрілів та „снайперської війни”. Молдовські силовики знищували або вивозили майно промислових підприємств міста. Пожежі, які спалахували в різних районах

міста, завдали значної шкоди. Одна з машин пожежної охорони, яка виїхала для гасіння пожежі, на розі вулиць Херсонської та Комуністичної потрапила під обстріл поліцейських, хоч її виїзд був попередньо узгоджений з командуванням молдовського підрозділу.

22 червня бої носили аналогічний характер. Крім того, ВПС Молдови здійснили спробу зруйнувати міст через Дністер, але авіаналіт мети не досяг, призвівши лише до втрат серед цивільного населення. 23 червня спостерігалось відносно затишшя. Міськраді вдалося досягти угоди з відділом поліції про припинення вогню, щоб поховати загиблих, кількість яких перевищила 300 осіб. В місті відсутнє електро- та водопостачання, не працює телефон. При міськвиконкомі створено надзвичайну комісію, яка намітила план заходів щодо відновлення життєдіяльності комунальних служб. 24 червня поліцейські Молдови мінують підступи до своїх укріплених позицій, проводять виселення жителів будинків по вул.Кавріаго, Комсомольській та Перемоги.

Лише 26 червня змішана чотирьохстороння комісія, яка складалася з дипломатів Молдови, Росії, Румунії та України, зустрілася з головою Бендерської міськради В.Харченком та головою міськвиконкому В.Когутом, які виклали своє бачення подій останніх днів. 29 червня відносно затишшя було порушене масованим обстрілом міста з мінометів та гаубиць Молдовської армії. Був зруйнований комбінат „Фанеродеталь”, склад шовкоткацького комбінату, ряд інших об'єктів. 30-31 червня обстріли продовжувалися, проте підрозділи ПМР змогли нанести удар у відповідь.

На початку липня було досягнуто угоди про припинення вогню, яка однак регулярно порушувалася не лише в Бендерах, а й по всьому Придністровському регіоні. Поступово збройна фаза конфлікту підходила до завершення. 1 серпня, відповідно до угоди між президентами Молдови та Росії та рішення змішаної контрольної комісії (місцем перебування якої були обрані Бендери), почалася підготовка до виведення з Бендер 2-ї механізованої бригади ПМР. З 19.00 поява у місті людей зі зброєю категорично заборонялася.

Підсумовуючи, потрібно зауважити, що відносно швидке оволодіння містом урядовими силами Молдови стало можливим завдяки тривалій підготовці „бліцкригу”, який в разі успіху міг призвести до військової поразки ПМР та специфічного статусу Бендер, який певною мірою унеможлилював організацію оборони населеного пункту ще на підступах до нього. Витіснення урядових військ РМ з міста стало можливим, в першу чергу, завдяки захопленню придністровцями бронетехніки 59-ї мсд МО РФ. В іншому випадку, цілком можливо, що Бендери опинилися б по іншій бік демаркаційної лінії.

Червневі бої у Бендерах стали кульмінацією збройного протистояння у Придністровському регіоні. Саме тоді відбулося перше за всю історію міжнародних конфліктів на пострадянському просторі застосування важкої бронетехніки у густонаселеному місті, що, природно, призвело до значних жертв серед мирного населення. Використання різноманітних напіврегулярних військових підрозділів, які відрізнялися низьким рівнем військової майстерності та дисципліни, робило цивільне населення заручником ситуації. Можна також констатувати масові порушення прав людини, а також Законів та звичаїв війни, яких припускалися представники силових структур Молдови. Хоч і в значно меншій кількості, подібні дії мали місце і з боку прибічників ПМР – розстріли полонених та „мародерів”, залучення до участі в бойових діях неповнолітніх (добровольців) тощо. Цікаво, що прибічники ПМР проводили певні паралелі із Великою Вітчизняною війною, – на захоплених у супротивника протитанкових гарматах писали: „Я стріляла по ПМР, більше не буду” (саме так вчинили захисники Одеси з трофейними гарматами влітку 1941 р.), один з будинків, що витримав тривалу облогу, назвали „дім Павлова”. Спостерігалися й численні випадки звернення вояків до православної релігії – немало гвардійців в бою носили на голові пов'язку з текстом псалому „Живий у поміч”.

Місто Бендери зазнало великих втрат: близько 300 городян загинули, понад півтори тисячі отримали поранення (всього ПМР з 1 березня по 29 червня втратила 657 чоловік загиблими, понад 3000 - пораненими та 14 – зниклими безвісті)¹⁹. Було зруйновано

та пошкоджено 37 об'єктів народного господарства, 8 адміністративних будинків, 14 лікарень та поліклінік, 11 шкіл, 6 дитсадків, 23 магазини, 326 житлових будинків. На тривалий час припинилася діяльність комунальних служб, що в умовах літньої спеки могло призвести до епідемії. Певна заслуга у відновленні нормальних умов життя належить міській владі та Робітничому комітету на чолі з Ф.Бодровим.

Безперечно, без допомоги дипломатів Росії та України конфлікт не був би переведений у фазу мирного врегулювання. Ці дві держави, щиро зацікавлені у встановленні миру, доклали значних зусиль задля припинення бойових дій, хоч і не завжди їхні ініціативи давали швидкі результати. Запеклі бої в Бендерах змусили їх активізувати свою миротворчу діяльність, адже не було ніякої впевненості, що війна припиниться на берегах Дністра. Придністровські речники на перших порах значно перебільшували роль новопризначеного командувача 14-ї армії генерал-майора О.І.Лебеда, хоча було очевидно, що він прибув до Тирасполя вже після того, як наступ урядових військ Молдови було відбито майже виключно власними силами. Та й взагалі, російські війська протягом всього протистояння виконували роль вимушеного постачальника зброї, який нерідко не міг захистити самого себе. Досить дивно виглядала позиція США – 21 червня 1992 р. у Конгресі пролунала вимога вивести російські війська з Молдови, і в той же день Молдові було надано статус найбільшого сприяння в торгівлі, що змальовує американську зовнішню політику не в кращому світлі.

Бендерські бої продемонстрували весь жах громадянської війни – жорстокої, безкомпромісної, байдужої до всіх норм та правил ведення бойових дій. Можливо, що саме масштаб боїв за це місто змусив світ докласти реальних зусиль для припинення кровопролиття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лучински П. Заложники. – Кишинэу, 1993. – 282 с.;
2. Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г. Бендери: расстрелянные, непокорённые. – Тирасполь, 1993. – 64 с.;
3. Непризнанная республика. Очерки, документы, хроника. – М., 1997. – 308 с.;
4. Жирохов М. Война в стране винограда // Авиация и время. – 1999. – №4. – С.31;
5. Мяло К.Г. Россия и последние войны XX века (1989-2000). К истории падения сверхдержавы. – М., 2002. – 480 с.;
6. Военные потери России в XX веке. – М., 2002. – 628 с.;
7. Приднестровье: историко-этнографический очерк // Правда о Приднестровье. Вестник Верховного Совета Приднестровской Молдавской Республики. Март-июнь 1992 года. – Тирасполь, 1992. – С.4-14;
8. Dabija N. Moldova de peste Nistru – vechi ramint stramosesc. – Chisinau, 1993. – 79 p.;
9. Гражданская война и иностранная военная интервенция в СССР. 1917-1922. – М., 1983. – С.57;
10. Яременко О.І. Становлення державних кордонів України у 1917-1918 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Збірник наукових праць. Серія: Історія: Випуск III. – Вінниця, 2001. – С.46;
11. Великая Отечественная война 1941-1945 гг. – М., 1985. – С.487;
12. Приднестровье: историко-этнографический очерк. – С.4-14;
13. Dabija N. Op.cit. – 79 p.;
14. Мяло К.Г. Вказ.праця. – С.189;
15. Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г. Вказ.праця. – С.16;
16. Там само. – С.38;
17. Мяло К.Г. Вказ.праця. – С.185;
18. Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г. Вказ.праця. – С.44.

Л.В. Дибчук

СПРИЯННЯ КАНАДСЬКОЇ І ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В СТАНОВЛЕННІ ДИПЛОМАТИЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ

Проголошення Акта про незалежність України і підтримка його народом 1 грудня 1991 р. відкрили широку дорогу до швидкого розв'язання життєво важливої проблеми: розбудувати свою державу й гідно ввійти у світове співтовариство.

Великим резервом у справі становлення державності України і входження її у світове співтовариство є українська діаспора. Активна позиція західних українських громад, а також позитивний імідж України, який створили своєю працьовитістю українські емігранти за океаном, зумовили те, що Канада і країни Латинської Америки одні з перших визнали незалежну Україну і допомогли в становленні дипломатичних інституцій України.

У пропонованій статті автор має на меті розкрити роль української діаспори Канади і країн Латинської Америки в становленні дипломатичних інституцій України, зокрема